

A. Moritsch

(Dunaj—Wien)

SOCIALNOGEOGRAFSKI RAZVOJ KATASTRSKE OBČINE SENTPAVEL NA ZILJI (ST. PAUL IM GAILTAL) OD LETA 1836 DO DANES

I. Fizičnogeografski pregled

Topografska lega. Katastrska občina (naprej k. o.) Šentpavel na Zilji, ki obsega vasi Šentpavel (St. Paul), Draganče (Dragantschach) in Krnica (Karnitzen), obsega ozemlje ob cesti Beljak (Villach) — Šmohor (Hermagor) v spodnji Ziljski dolini na Štefanski planoti.* K. o. spada pod upravno občino Štefan (St. Stefan im Gailtal) v okraju Šmohor. Do upravnega in šolskega centra Šmohor je 14 km daleč, do turističnega centra Preseškega jezera (Presseggersee) 9 km, do Beljaka 38 km, do italijanske meje pri Vratih (Thörl) 15 km in do jugoslovanske meje na Korenu (Wurzenpass) 28 km.

Geološka sestava, morfologija, tla. Štebenska planota se širi v južnem prigorju Ziljskih Alp (Gailtaler Alpen), je do 3 km široka in se vzpenja od 150 do 200 m visoko nad močvirno, aluvialno dno Ziljske doline. Sestavljena je v severnem delu iz paleozojskih skrilavcev (kremenasti filiti) in v južnem delu iz apnenčevih konglomeratov. Površje sestavljajo morene in vodoravno naloženo prodovje. Potoki, izvirajoči na meji med skrilavci in konglomerati, so južni del planote globoko razrezali v celo vrsto proti jugovzhodu nagnjenih ožjih planot s strmimi pobočji. Vodopropustni prodi in konglomerati povzročajo poleti že v krajših brezdežnih dobah sušo. Rjava, ilovnata tla niso globoka. Ozemlje k. o. Šentpavel zavzema suhi, južni del Štebenske planote in sega v njenem jugovzhodnem delu čez močvirno dno Ziljske doline do pobočja Karnijskih Alp (Karnische Alpen). Do regulacije leta 1920 je tekla Zilja v močnih meandrih in je skoraj vsako leto, predvsem ob poznih jesenskih deževjih, poplavljala ravno dno doline.¹ Tudi po regulaciji je že prišlo

* Za Štefansko planoto smo po Šašlevem zgledu (Geografski vestnik XXXII, 1960, str. 259) začeli uporabljati ljudsko ime »Ponagorje« (»Štebensko« ali »Šenštefansko« Ponagorje). — Uredništvo.

¹ Koroški deželni arhiv (naprej: KDA) V/162, Franciscejski kataster (naprej: FK). Ekonomska predvprašanja (Ökonomische Vorfragen).

do poplav, ker visoko stoječa talna voda v vlažnih dobah lahko stopi na površje. Dolinsko dno so do začetka osuševanja leta 1968 zavzemali kisli travniki na močno degradiranih tleh.

Podnebje. Po sorazmerno nizkih zimskih in visokih poletnih temperaturah se podnebje Ziljske doline že približuje bolj kontinentalnemu tipu. Dolina je odprta proti Celovški kotlini, tako da mrzli zimski zrak lahko sega iz kotline vanjo in jo pokriva do približno 170 m nad dnom. Uveljavlja se pa tudi sredozemski vpliv. Padavine imajo poleg viška v juniju drugi višek v oktobru; letna količina padavin je okrog 1400 mm. Sončnih dni je tu več kot severno od Tur. Karakteristični za Ziljsko dolino so spomladanski in predvsem jesenski topli vetrovi z jugozapada², ki povzročajo podaljšanje vegetacijske dobe občutljivejših kulturnih rastlin. Tako dozoreva koruza tudi še v nadmorskih višinah okrog 800 m. Le redko se pojavijo pozebe konec aprila in v začetku oktobra. Sončna, rahlo proti jugovzhodu nagnjena lega k. o. Šentpavel povzroča za približno 1° C višje temperature in zaradi večje nadmorske višine tudi malo večje količine padavin kot so spodaj navedeni za 6 km oddaljeni kraj Borlje (Förolach)³. V srednjeveških urbarjih se omenjajo pri Štefanu (750 m n. v.) vinogradi.

	n. v.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	l. ampl.
padavine	565 m	65	67	89	116	110	143	140	135	136	139	126	95	1361
temper.	578 m	-4,0	-1,4	3,2	7,9	12,9	16,3	18,4	17,5	14,1	8,5	2,4	-2,5	7,8 22,4

Vegetacija. Značilni drevesi za močvirnato dno doline sta jelša in vrba. Z njimi so zasajene parcelne meje. Najmočneje zamočvirjeni deli pa so pokriti z gostim jelševim gozdom (*Erlenbruchwald*). Do približno 170 m nad dno doline sega — zaradi nizkih zimskih temperatur — kot naravno drevo smreka. Samo v zavetnih, prisojnih in vlažnih legah rastejo manjši bukovi gozdovi. Nad 170 m sledi smreki na južni osončni strani doline bukev, na prisojni severni strani, na apnencu beli bor in na skrilavcu mešani gozd.

Kot že omenjeno, uspeva v k. o. koruza, ki dozoreva poprečno v štirih mesecih in dveh tednih. V manj vlažnih letih daje žito boljše donose. Zaradi obilnih padavin uspevajo zelo dobro travne rastline, predvsem detelja. To je tudi vzrok, da so v kmetijstvu pogoji najboljši za živinorejo. Donosno je tudi sadjarstvo (jabolke, hruške, slive).

II. K. o. Šentpavel v tridesetih letih 19. stoletja

Socialna struktura. Štetje leta 1831 je ugotovilo 42 hiš z 58 gospodinjstvi in 298 prebivalci: od tega 150 moškega in 168 ženskega spola, 51 gospodinjstev se je bavilo s kmetijstvom, 6 z rokodelstvom in kmetij-

² Slovensko »juge«, od tega nemško »Jauk«.

³ Podatki dunajskega meteorološkega inštituta, opazovalna doba za padavine 1900—1960, za temperature 1921—1950.

stvom in eno z dušnim pastirstvom.⁴ V cenilnem operatu iz leta 1856 najdemo posplošene številke o socialni strukturi. Našteto je tam 6 polovičarjev, s 6 do 9 ha zemlje⁵, 8 četrtnjakov s 3 do 6 ha zemlje, 12 kajžarjev s povprečno 1 ha zemlje in 16 1/8-kajžarjev s povprečno 0,3 ha zemlje. Bolj diferencirano sliko nam da seznam gradbenih parcel.⁶ Tam najdemo 2 tričetrtnjaka, 6 polovičarjev, 9 tretjakov, 4 četrtnjake, 1 kajžarja, 3 3/4-kajžarjev, 1 polkajžarja, 2 četrkajžarja, 6 1/16-kajžarjev, 4 lesenih hiš brez zemlje (od tega 2 mlina) in župnišče. Večji kmetje so imeli 2 konja, 6 krav, 3 glave jalove živine, 12 ovc in eno svinjo. Stalnih poslov so imeli ti kmetje po enega hlapca, dve dekli in, če ni bilo lastnih otrok ali so bili ti še premajhni, enega pastirja. Posli so bili po navadi kajžarskega porekla iz bližnje okolice.

Kmetijstvo. Iz cenilnih operatov lahko izračunamo podatke za povprečno letno razdelitev posameznih kultur na njivski površini: koruza 15 ha, pšenica (jara) 11 ha, rž (ozimina) 9 ha, ječmen s podsevom detelje 18 ha, detelja 18 ha, oves 3 ha in ajda kot drugi posevek za pšenico 6 ha. Razen teh glavnih posevkov so sejali v manjših količinah še lan, zelje, krompir in repo. Kolobar je obsegal običajno štiri leta. V prvem letu so sadili na boljših tleh koruzo, na slabših so sejali pšenico in rž. V drugem letu so sejali pšenico, rž in oves, v tretjem ječmen z deteljo kot podsevek in v četrtem letu je rastle detelja. Gnojili so v prvem in tretjem letu. Zaradi dobre obdelave zemlje je bil donos nadpovprečen. Poljedelstvo je krilo lastno potrebo. Samo v dobrih letih so prodajali nekaj koruze in ječmena v industrijski center Bleiberg in v Trbiž. Imena novih kultur — koruza = sirk, krompir = čompe — pričajo, da so te že sorazmerno zgodaj prišle v Ziljsko dolino iz Furlanije.

Iz obsega travniških površin in števila živine je razvidno, da je že od nekdanj pripadala glavna vloga v kmetijstvu živinoreji. Edina možnost izrabe kislega sena je bila konjereja. Večji kmetje so imeli po 3 do 4 ha kislih travnikov. Gojili so noriško pasmo. Največji odjemalec konj je bila c. k. vojska; uporabljali so pa konje tudi za »luksuzne potrebe« (kočijska vprega).⁷ Nekateri večji kmetje so se specializirali v konjerejo in so imeli po štiri ali pet plemenskih kobil. Srednji in manjši kmetje pa so uporabljali konje za tovorništvo in prevozništvo.

Četudi občani niso imeli lastne planine,⁸ je bilo število goveje živine visoko. Samo pet kmetov je imelo poleti živino na planinah sosednjih far. Kjer je bilo mogoče, so si uredili suhe travnike. Do 8. junija in od 24. avgusta naprej pa pasli na kislih in suhih travnikih. Poleti so krmili živino z deteljo in pasli na občinskih pašnikih (gmajna) in

⁴ KDA, V/162 FK (Cenilni operat).

⁵ Njive in travniki; brez gozda.

⁶ KDA, V/162, FK (Seznam gradbenih parcel).

⁷ KDA, V/162, FK (Cenilni operat).

⁸ Skoraj vsaka fara spodnje Ziljske doline ima svojo skupno planino v Karnijskih ali Ziljskih Alpah. Z geografskega vidika so zelo zanimive planine v Karnijskih Alpah zaradi njenih planinskih vasi, ki so se do danes obdržale in služijo vedno bolj turističnim namenom. Kmetje k. o. Šentpavel so šele leta 1950 kupili svojo skupno planino.

v gozdovih. Pozno jeseni, ko so bili pospravljeni vsi poljski pridelki, pa se je pasla živina povsod.⁹ Mleko in mlečni izdelki so igrali v hrani važno vlogo, prodajali so jih pa tudi v bližnje centre. Kako važno vlogo so imeli travniki je razvidno tudi iz tega, da so jih deloma gnojili.¹⁰

Do močnejšega uveljavljanja krompirja prašičereja ni imela važnejšega pomena. Tem pomembnejše pa so bile ovce, ki so jih pasli z govejo živino in poleti oddali na ovčje planine, ki so zavzemale strme lege nad govejimi planinami. Pozimi pa so krmili ovce s »faži«¹¹, ki so jih poleti naredili iz vej jesena in iz leskovke. To dejstvo objasni tudi precejšnje število jesenov in leskovk na robu njiv in travnikov ob gozdu, okrog domov in ob poteh. Volno so uporabljali za »sivino«, vrsto sukna, sestavljeno iz po ene volnene in ene lanene niti. To sukno so najbolj uporabljali za obleko. Večji del gozda je bil že leta 1836 v posesti občanov. Močnejši kmetje so imeli po 5 do 8 ha gozda, srednji in manjši po 2 do 5 ha; tudi večji kajzarji so koristili povprečno 1 ha gozda.¹² Kdor je imel več gozda, je žgal oglje in ga vozil v Bleiberg, kjer so ga uporabljali pri topljenju svinca.¹³ Žgali in prodajali so pa tudi apno. Še danes se najdejo v gozdovih razvaline apnenic.

Postranski zaslužki in obrti. Podatki operatov dobro pokažejo, da je bila obdelava zemlje zelo intenzivna. Močno razvita živinoreja je omogočala dobro gnojenje in to zopet nadpovprečne donose. Če pa primerjamo število prebivalstva,¹⁴ z obsegom njivske površine, lahko ugotovimo močno prenaseljenost. Precejšen del občanov je bil prisiljen, da si najde postranski zaslužek. Olajšala je to konjereja in bližina starodavne ceste iz sredmorja na sever. Urban Jarnik, ki je bil doma iz Štefana, je gotovo zelo dobro poznal gospodarske razmere sosednje fare Šentpavel, je pisal okoli 1812, da se Ziljan navadno oklepa vinske trgovine in voznštva. Je dober trgovec in pride daleč naokoli, ker je podjeten ... Zato si posebno kajzarji, ki imajo malo orne zemlje, s kupčijo pridobijo precejšnje premoženje; na splošno je Ziljan zmeraj premožen.¹⁵ Tovorili in vozili so predvsem vino a tudi drugo blago iz Furlanije čez Kanalsko dolino in iz Primorja čez Predel na Salzburško.¹⁶ Nazaj pa so posredovali železo, svinec in pozneje predvsem les (deske).

Iz precej nižjega števila moških prebivalcev¹⁷ lahko sklepamo, da so se ti verjetno odseljevali v številne rudokopne centre Ziljske in Kanalske doline, medtem ko so neporočene tete ostale pri hiši ali se zaposlile

⁹ Domači izraz za ta način paše je bil »počridenščan«.

¹⁰ KDA, V/162, (Cenilni operat).

¹¹ Iz italijanske besede »fasci«, slovensko bolj znano pod izrazom »frodla«.

¹² KDA, V/162, FK (Seznam parcel).

¹³ KDA, V/162, FK (Ekonomska predvprašanja).

¹⁴ Verjetno štetje leta 1831 ni zajelo vsega prebivalstva, razlika do štetja leta 1869 je zato prevelika.

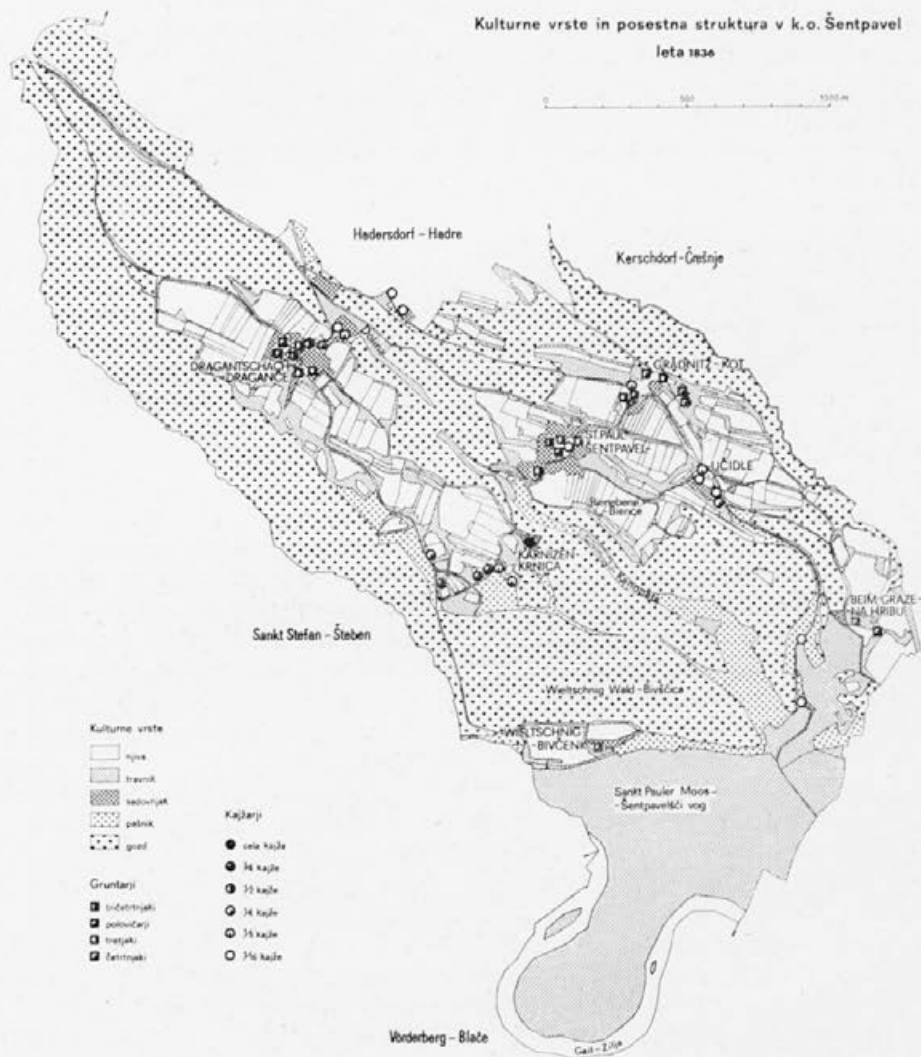
¹⁵ Kuret, Ziljsko štehvanje, Ljubljana 1965, str. 126

¹⁶ J. Pleterški, Narodna in politična zavest na Koroškem, Ljubljana 1965, str. 12.

¹⁷ Prim. tabelo o razvoju prebivalstva na str. 95.

kot dekle. Najmanjši kajzarji pa so dninarili ali se pečali z obrtjo. Kot čevljarji, krojači, sedlarji itd. so hodili »v štero« in delali po eden do dva tedna pri posameznih kmetih.

Oblika naselij in poljska razdelitev. Naselbinska slika k. o. Šentpavel je zelo pestra. Draganče, Krnica in dva dela kraja Šentpavel (Kot in Lackendorf) predstavljajo gručaste zaselke. Tretji del Šentpavla

(Učidle) je farni zaselek okrog gradišča ali tabora (*Wehrkirche*). Razen tega je še nekaj samotnih kmetij in kajž. Trije zaselki so kmečkega značaja (Draganče, Kot, Lackendorf). Sodeč po hišnih imenih (Blekar, Kuanfar, Kauc,¹⁸ Žnidar) izgleda, da je nastala Krnica kot obrtniški, kajžarski zaselek. Tudi okrog mlajše podružnične cerkve so se naselili kajžarji (gostilna, mežnar, obrtniki). Poznejše samotne kmetije, nastale na slabših tleh, so obdržale svojo velikost. Tudi kajžarji na gmajni so mlajšega porekla.

V cenilnih operatih opisani običajni tip hiše nam predstavi leseno stavbo s kamenim podzidjem, obokano črno kuhinjo in zidanim dimnikom. Stanovanjske hiše so obrnjene proti jugu ali vzhodu in so imele precej enotno razporeditev prostorov.

Glavna soba z veliko pečjo, edini topli prostor, se nahaja vedno na jugovzhodnem koncu hiše. Tipični za stanovanjske hiše so zelo velika veža in prostorno nadstropno podstrežje (najspra) z napravami za sušenje koruze. Pri kajžah je navadno severno ali zahodno od veže hlev. Na južni in vzhodni strani obdaja hišo v nadstropju hodnik (gank), ki je pod zavetjem strehe. A. Melik imenuje ta tip kmečke hiše »slovenska alpska hiša«.¹⁹ V tločrtu stavb se je od franciscejskega katastra do danes le malo spremenilo.

Kmečki domovi imajo različne oblike. Najbolj pogosto najdemo dom na vogel. So pa tudi domovi v gruči. Kajžarski domovi imajo obliko stegnjenega ali enotnega doma. Nad hlevom je vedno skedenj, ki je dosegljiv čez obokan most. Značilni element vseh kmečkih domov je vezani kozolec (stog), ki so ga uporabljali predvsem za sušenje žita in spravljanje sena, vozov in poljedelskega orodja. Deteljo so sušili na ostrvah in seno v kopah. Ker so njivske parcele majhne in običajno ne daleč od domov, se nahaja kozolec vedno v manjši oddaljenosti v sklopu drugih stavbišč doma. Samo tisti redki večji kmetje, katerih polje je združeno v večjih kompleksih, so postavili stegnjene kozolce ob robu polja. Nekateri kmečki domovi imajo lesene ali zidane kašte ali hrame, ki stojijo toliko daleč od domov, da bi v primeru požara kmečka družina ne ostala brez hrane. Zadnja omembe vredna sestavina naselja so seniki (»šufe«) na kisljih travnikih močvirnatoga dna doline.

Naselbinskemu tipu prvotnih zaselkov in samotnih kmetij ustreza poljska razdelitev na grude in celke. K največjim kmetijam zaselkov spadajo še sklenjeni kompleksi polja. Čim manjši so kmetje, tem ožje so njih njivske parcele in tem bolj so razmetane po raznih delah polja. V bližini zaselkov so prvotne grude močnejše razparcelirane na kratke delce. Bivše njive v strmih legah so bile različne velikosti in imele obliko zelo nepravilnih grud. Manjšo razparcelacijo prvotnih, nepravilnih grud zasledimo na področju kisljih travnikov na dnu doline. Tudi tukaj imajo večji kmetje še sklenjene parcele do obsega 4 ha.

¹⁸ Tkalec.

¹⁹ A. Melik, Slovenija. Ljubljana, 1965, str. 539.

Slika 1. Šentpavel na Zilji (St. Paul im Gailtal). V ospredju hlev in kozolec (stog) moderne kmetije. V sredini gostinski obrati in novozgrajene delavske hiše

III. Razvoj do sredine 20. stoletja

Socialna struktura. Če upoštevamo podatke Czörnigove etnografske statistike iz leta 1846, po kateri je bilo v fari (ali k. o.) Šentpavel 372 prebivalcev,²⁰ lahko ugotovimo, da je število prebivalstva doseglo svoj višek že proti koncu prve polovice 19. stoletja. Potem pa konstantno pada do današnjih dni, medtem ko število hiš raste (prim. tabelo na str. 95). Do leta 1925 je naraslo število hiš na 56, kar pomeni proti letu 1851 sezidanje 14 novih hiš. Večina teh novih naseljencev ni imela lastne zemlje. Bili so to obrtniki, dninarji in delavci.

Močne spremembe opazimo v posestniški strukturi. Veliki kmetje so večinoma obdržali svojo zemljo ali jo še razširili. Precejšnje število srednjih in manjših kmetov pa je prodalo del svoje zemlje. To so bili ravno tisti posestniki, ki so se bavili s prevozništvom. Leta 1872 je bila zgrajena železnica skozi Kanalsko dolino v Italijo in leta 1907 železnica v Ziljsko dolino do Smohorja. Že pred temi, za ziljsko prevozništvom usodnimi dogodki, so se prevozniki našli v krizi. Njihove velike družine so se razšle, deloma v Ameriko, posestniki sami pa so se večinoma zaposlili v rudarstvu in v industriji. Prodane njive so pokupili predvsem kajžarji, ki so že prej postali delavci, in povratniki iz Amerike. Kisli travniki pa so

²⁰ Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana, Kozlerjeva zupščina.

prešli večinoma v last večjih kmetov, ki so se že vedno pečali bolj z konjerejo. Okrog leta 1910 je bilo od 50 do 60 delavcev iz k. o. Šentpavel zaposlenih v rudnikih v Rablju, Bleibergu in Borljah in v tovarni verig v Beli peči. Domov so hodili samo čez nedeljo, prinesli zaslužek in vzeli s seboj hrano za en teden.

Potemtakem je kazala socialna struktura pred prvo svetovno vojno približno 16 večjih in srednjih kmetij s precejšnjim številom poslov. 25 kajzarjev, ki so bili delavci in obrtniki in 10 delavcev, obrtnikov in dni-narjev brez zemlje. Tudi nekateri kmečki sinovi so se vsaj začasno zaposlili kot delavci.

Priključitev Kanalske doline k Italiji po razpadu Avstro-Ogrske je pomenila hud gospodarski udarec za k. o. Šentpavel. Večji del delavcev je izgubil zaslužek. Nekateri so našli delovno mesto v Bleibergu in na Ziljici, precej se jih je odselilo v Ameriko, nekateri pa so se reagrarizirali in skromno živeli na majhnem zemljišču. V tridesetih letih, ko je dosegla brezposelnost višek, je približno 10 fantov iz občine beračilo kot priložnostni delavci po Avstriji. Dekleta so našle zaslužek na Nizozemskem in v Švici kot gospodinjske pomočnice.

Kmetijstvo. Opisane spremembe so vplivale tudi na kmetijstvo. Iz tabele kulturnih vrst (prim. na str.) razvidimo, da se je njivska površina znatno povečala. Kjer koli mogoče, so napravili iz travnikov nove njive in zemljo čim intenzivneje obdelali. Krompir je postal poleg koruze glavna hrana. Znatno zmanjšali so posev ječmena. V kolobarjenju sicer ni bilo posebnih sprememb. Večji kmetje so se vedno bolj specializirali v konjerejo in imeli po 6 in 7 plemenskih kobil. Močni razvoj rudarskega centra Bleiberg je omogočal prodajo raznih kmetijskih izdelkov, posebno sadja, zelja, mlečnih izdelkov in jajc. V medvojnem času pa je prizadela kriza tudi večje kmete. Že v tridesetih letih je začela padati cena konjem. Tudi dohodki iz gozda so prenehali in občina brezposelnost je vplivala na cene kmetijskih izdelkov. Razen treh kmetov so bili vsi več ali manj zadolženi. Nekateri so že začeli prodajati zemljo.

IV. Razvoj v zadnjih dvajsetih letih in sedanje stanje

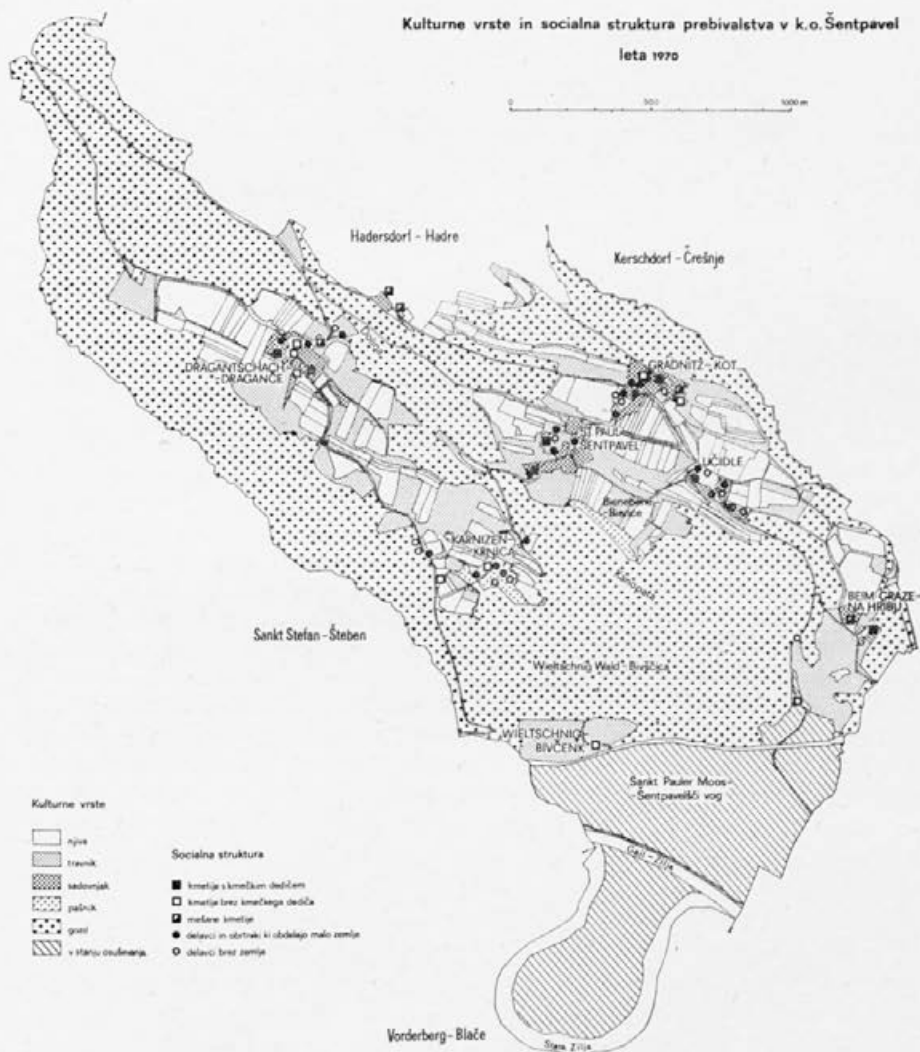
Socialna struktura. Vedno večja možnost zaposlitve izven kmetijstva po drugi svetovni vojni je sprožila silno družbeno-gospodarsko dinamiko, ki je še danes v polnem toku. Leta 1970 je imelo že 65 % prebivalstva glavni dohodek iz neagrarne zaposlitve. Delodajalci so železnica, industrija svinca v Ziljici, pošta in razni obrati v Beljaku in bližnji okolici.²¹

Kmetijstvo, ki je v kratkem času izgubilo večji del svoje delovne sile, se je moralo prilagoditi novemu času in nabaviti stroje; tega pa niso vsi zmogli. Današnja socialna struktura je že čisto drugačna, kot je bila

²¹ Marca 1971 je bilo zaposlenih pri železnici 8 oseb, na Ziljici 5, pri pošti 3 in pri raznih drugih delodajalcih 28. Upokojencev je bilo 12. Med vsemi zaposlenimi izven kmetijstva so bile 3 ženske.

še pred 20 leti. Od nekdanjih 21 kmetov²² jih je ostalo še 15. Od teh pa jih ima samo še 6 kmečkega naslednika.²³ Tipizacija gospodinjstev po socialnem stanju bi dala sledečo sliko.

1. Kmetije s kmečkim dedičem obdelajo poprečno 8 ha njiv, 6 ha travnikov in imajo po 10 ha gozda. Ravno prodaja lesa jim je omogočala nabavo strojev, tako da lahko obdelata kmetijo dva človeka.

²² Med njimi tudi v medvojnem času reagrarizirani kajzarji.

²³ Podatki so iz ankete, ki je bila izvedena v pozni jeseni 1970.

Imajo po en lahek in po en težji traktor s priključki, vse važne stroje za košnjo z avtomatičnim nakladalcem sena, moderni hlev z molznim strojem, avtomatičnim napajališčem in silosi ter vrsto manjših strojev. Moderno kmetijstvo pa zahteva tudi take stroje, ki so v rabi samo kratek čas v letu in so zelo dragi, kot npr. kombajn, stroj, ki že na polju zreže silažno koruzo (*Feldhexler*) idr. Te stroje so kmetje kupili skupno. V prejšnji generaciji kmetov se skupni stroji zaradi hitre izrabe pri slabi stregi niso obnesli. Današnji kmetje pa so že skoraj vsi obiskovali kmečke šole in tečaje za ravnanje s stroji, tako da se obnesejo tudi skupni stroji. V prvi vrsti se ti kmetje specializirajo na rejo goveje živine. Poprečno imajo 10 do 15 krav in 10 glav jalove živine. Letno prodajo po 15.000 do 20.000 l mleka v združeno mlekarno v Beljak. Dva kmeta sta začela s pitanjem telet, katere kupita pri drugih kmetih, dva druga pitata prašiče. Odkar so se pojavili traktorji, je reja konj čisto propadla. Za domačo rabo imajo kmetje še po enega konja. S tem so pa tudi kisli travniki izgubili svoj pomen. Leta 1968 so začeli z osuševanjem tistega dela močvirnatoga dna doline, kjer so travniki k. o. Šentpavel. Čez nekaj let bodo uspevali tukaj koruza in žitarice. S tem bodo pridobili kmetje po 6 do 8 ha dobre zemlje, in kmetije, ki do zdaj črpajo kapital za investicije iz gozda, bodo lahko živele od poljedelstva in živinoreje. Vsi kmetje tega tipa kupujejo zemljo in jo jemljejo v najem. Tri četrtine njivske površine podorjejo vsako leto in jih posejejo v približno enakem delu z različnimi žitaricami (pšenica, ječmen, mešano žito), s koruzo (večji del za silažo) in deteljo (rdeča detelja in detelja mešana z različnimi travami). Ostala četrt je zarasla z deteljo in travo, posejanimi v prejšnjem letu. Silažnega prostora imajo poprečno 150 m³.

Ta tip kmetije, ki se je v kratkem času moral usmeriti na trg — kruh in tudi drugo hrano, ki so jo prej sami pridelali, že kupujejo — se silno bori za svoj obstoj v bodočnosti. Kmečke demonstracije preteklih mesecev v Avstriji so to očitno pokazale. Kljub temu, da dela kmet samo z lastno delovno silo (družinski obrat), se nahaja na meji rentabilnosti. Zaradi nizkih cen kmetijskih izdelkov se ne obrestujejo visoke investicije in vloženi trud. Za živinorejske kmete spodnje Ziljske doline, ki se vedno bolj pečajo s pitanjem živine, bi pomenila olajšava prodaje živine v sosednjo Italijo znatno izboljšanje dohodkov.

Tip kmetij brez kmečkega dediča, ki jih je v k. o. 7, obdela po 4 do 10 ha njivske in travniške površine in ima malo (po 2 do 3 ha) gozda. Posesnik je še kmet, otroci se pa učijo razne poklice. Manjše traktorje imajo skoraj vsi, a nimajo kapitala in tudi ne volje, da bi si kupili več nujnih strojev. Tudi gospodarska poslopja in stanovanjske hiše so v slabem stanju. Zemljo obdelujejo še po starem, glavni dohodek imajo od prodaje mleka. Ravno na teh kmetijah pride do najmočnejših konfliktov med starimi in mladimi. Sinovi in hčerke nočejo več obdelovati zemlje po zahtevi in načinu staršev, zapuščajo, potem ko so se izučili poklica, domove in se zaposlijo večinoma v inozemstvu. Dve takšni kmetiji sta bili v zadnjih letih po smrti posestnika že prodani. Druge pa bodo prešle v mešane kmetije ali pa izumrle.

Slika 2. Kisli travniki s senki na močvirnatem dnu Ziljske doline. Področje osušujejo in bo čez nekaj let v njivah

Kot mešane kmetije bi označevali tiste kmetije, katerih posestnik je zaposlen izven posestva in ki obdelujejo nad 3 ha zemlje. Takih kmetij imamo v k. o. Šentpavel 6. Večina jih ima traktor in tudi nekaj manjših strojev. Gojijo po 5 do 10 glav živine in prodajajo mleko. Kot kmetje brez kmečkih dedičev so tudi oni solastniki pri skupnih strojih. Dohodke, ki jih imajo iz neagrarnega dela, investirajo deloma v kmetijo. Zemljo obdelujejo žena z otroki in lastnik v prostem času. Posestniki gredo čimprej v pokoj in se potem bavijo s kmetijstvom. Ta gospodinjstva se obdržijo večinoma samo eno generacijo in preidejo potem v tip delavsko-obrtniškega gospodinjstva.

Tip gospodinjstev delavcev in obrtnikov, ki pa obdelujejo nekaj zemlje, je po drugi svetovni vojni močno narasel in se še vedno množi. Danes je v k. o. Šentpavel 20 takih gospodinjstev. Večina delavcev ne zasluži toliko, da bi se zadovoljili s plačo, kar posebno velja za nastavlence pri državnih obratih (železnica, pošta...). Za ženske pa ni delovnih mest, da bi se zaposlile. Tako izrabljajo večinoma podedovano zemljo in pridelajo hrano za lastno potrebo. Kot pri mešanih kmetijah je odvisna obdelava zemlje od žene. Oranje in vsa druga strojna dela jim preskrbijo večji kmetje. Za to plačajo ali pomagajo ob delovnih viških. Glavni poljski pridelek je krompir, ki ga rabijo za hrano in rejo enega ali dveh prašičev. Zraven pa imajo še eno do tri krave ali koze. Z vedno močnejšim uveljavljanjem turizma pa rabijo te izdelke, posebno jajca

in mleko tudi za svoje letoviščarje. Meso kupujejo večinoma poceni pri kmetih, ki od časa do časa koljejo govedo in prašiče in prodajajo meso na drobno občanom.

Med tem tipom gospodinjstev pa najdemo tudi premožne trgovce, lastnike gostinskih obratov in kvalificirane delavce, ki dobro zaslužijo. Teh ne sili slabo gmotno stanje k obdelavi zemlje. Zanje je važneje specialna, domača hrana.

Poleg tipa delavcev in obrtnikov z nekaj zemlje močno narašča tudi tip gospodinjstev delavcev brez zemlje. Deloma izhajajo iz kajzarjev brez zemlje, deloma so pustili zemljo zaradi zaposlitve žene ali drugih razlogov, največ pa je med njimi novih naseljencev. Sinovi-delavci in poročene hčerke dobijo od staršev gradbeno parcelo in si postavijo hišo. Število takih gospodinjstev je do danes naraslo na 14.

Pomanjkanje delovnih mest, predvsem za kvalificirano delovno silo v širši okolici je vzrok, da se tudi danes nadaljuje izseljevanje, ki pa je to staro že nad 120 let. Do leta 1965 se je mnogo deklet, ki večinoma niso imele poklica, zaposlovalo v Sviči in zahodni Avstriji v gostinstvu in kot hišne pomočnice, da bi si zaslužile doto. Mnogo se jih je tam poročilo. Leta 1970 je delalo 6 kvalificiranih delavcev v ZR Nemčiji in 2 na Predarlskem. Ti se le redko vračajo domov. Odseljuje pa se tudi v koroška mesta, predvsem v Beljak in Celovec.

Turizem. V zadnjih desetih letih je prodril turizem tudi v k. o. Šentpavel. Iz prejšnjih gostiln so nastali trije gostinski obrati, ki imajo skupaj približno 80 postelj. V zadnjih letih pa hitro narašča število sob. Danes lahko že prenoči v večini hiš ena do štiri družine letoviščarjev.

Slika 5. Slovenska alpska hiša v Ziljski dolini. Dom v gruči.

Mirna lega, dobri zrak v gozdnati pokrajini, bližina Preseškega jezera in gor ter možnost izletov v Italijo in Jugoslavijo privabljajo turiste. Velika večina gostov pride iz ZR Nemčije. Sezona traja samo dober pol-drug mesec, največ dva meseca, od začetka julija do konca avgusta. Do-hodke iz turizma večinoma uporabljajo za izgradnjo stanovanjskih hiš. Predvsem kmetje se hočejo v bodočnosti močneje baviti s turizmom.

Spremembe v naselbinski sliki. Opisani, silno dinamični razvoj, ki je še v polnem toku, prinaša močne spremembe v fiziognomijo pokrajine. Tako stanovanjske hiše kot tudi gospodarska poslopja dobivajo nove oblike. Stari tip slovenske alpske hiše, ki je bil tako značilen za pokrajino, vedno hitreje izginja. Nadomeščajo ga različne oblike zidave. Eno- in dvonadstropne hiše služijo večinoma turizmu. Še najmanj so svoje stanovanjske hiše spremenili kmetje, ki morajo v prvi vrsti prezidavati gospodarska poslopja, predvsem hleve, in ki rabijo deloma še stare prostore. Kozolci so izgubili svojo funkcijo in propadajo. Ravno tako seniki (šufe) na bivših kisljih travnikih. Obdelava njiv in travnikov s stroji je povzročila spremembo v razporeditvi teh zemljišč. Njive so izginile iz vseh močneje nagnjenih leg. Večji del so prešel v travnike. Kjer košnja in pospravljanje sena s stroji niso mogoča, so zasadili bivše travnike z gozdom. Paša na občinskih pašnikih je prenehala že pred desetimi leti. Od tedaj naprej se zarašča gmajna z gozdom.

Že v bližnji bodočnosti se bo morala izpeljati komasacija, katere se branijo starejši posestniki iz bolj ali manj sentimentalnih razlogov. Šele to bo omogočilo čim racionalnejšo obdelavo zemlje. V dnu doline bo komasacija povezana z melioracijo.

Etnični razvoj. Prvotna slovenska naselitev je ugodni svet Štebenske planote v celoti zavzela. Številni nemški priimki (npr. Hecher, Leitner, Brandstätter itd.), ki predstavljajo v nekaterih zaselkih celo večino, pričajo o tem, da se je v srednjem veku priselilo še precejšnje število Nemcev. Ti so se pa kmalu poslovenili. Do konca 19. stoletja je bilo prebivalstvo stoodstotno slovensko. Šele pri ljudskih štetjih leta 1900 in 1910 se pojavita dve osebi z nemškim občevalnim jezikom, ki sta se priselili iz Dravske doline.

Tovorništvo in prevozništvo sta že zgodaj povzročili dvojezičnost. Večina moških je govorila tudi nemški jezik. Ker pa ženske niso znale nemško, ni prišlo do asimilacije.²⁴ Važnost nemškega jezika za trgovanje in seveda tudi želja po zaslužku sta bile vzrok pojavi, ki ga opisuje U. Jarnik. Vsako leto se je precejšnje število slovenskih Žiljanov zaposlilo pri Nemcih v Dravski dolini. Tudi premožni kmetje so pošiljali svoje fante »v niuce«. Jarnik je označil to kot »veliko šolo za učenje nemškega jezika«. ²⁵ Mnogi farani so bili člani Mohorjeve družbe in do-

²⁴ J. Pleterski, Narodna in politična zavest na Koroškem. Ljubljana 1965, str. 12.

²⁵ U. Jarnik, Andeutungen über Kärntens Germanisierung. V: Carinthia 16, 1826, str. 59.

bivali slovenske knjige. Člani so bili tudi pri slovenski združni posojilnici v Štefanu in pri družbi Sv. Cirila in Metoda.

Popolnoma slovenski značaj prebivalstva se je začel šele po prvi svetovni vojni hitro spreminjati. Pasivna narodna zavest kmečkega ljudstva se ni mogla dolgo ubraniti nasilnemu nemštvu priseljenih uradnikov in učiteljev. Ko je nastopila nacistična doba, se je že večina odločila za nemško narodnost, četudi so doma še vedno govorili samo slovensko. Manjši del prebivalstva se je zapisal kot »windisch«. Omeniti pa je treba, da v Ziljski dolini ta izraz nima tistega pomena manjvrednosti, kot v drugih delih slovensko govoreče Koroške. Ker slovenska narodna zavest ni bila trdneje zakoreninjena, je imela nacistična propaganda lahko delo. Povojni silni gospodarski razvoj, ki je vrgel kmeta iz svoje samozadovoljive zaprtosti, vključil delavce v nemško govoreči krog in pripeljal nemške letoviščarje, pa je končno že skoraj docela izpodrinil slovenski jezik. Samo še starejša, pred vojno rojena generacija govori med sabo slovensko. Mladina sicer še razume jezik, a ga skoraj ne govori več.

Kako je takšen pojav v drugi polovici 20. stoletja, ko so se nacionalistične emocije v Evropi preživele, še mogoč? Ljudstvo se ne zaveda, da pomeni znanje slovenskega jezika ogromno kulturno dobrino in ima lahko tudi precejšen praktičen pomen. Da se pa taka zavest, ki bi bila edino zmožna obdržati slovenski jezik v teh pokrajinah, sploh ne more razširiti, za to skrbijo nemškonacionalistične organizacije, ki še vedno strašijo s starimi parolami o ogroženosti »koroške domovine«, katere ljudstvo deloma tudi verjame. Četudi bi imeli vsaj nekateri politiki dobro voljo ustavljati nekulturni pojav izginjanja jezika, se iz strahu pred izgubo glasov volilcev ne upajo odločno nastopati. Argument, s katerim se izgovarja ljudstvo, da je boljše, da se naučijo otroci en jezik dobro kot dva slabo, danes ne more več veljati. Moderna šola, ki tako pospešuje učenje jezikov, bi morala biti tudi na Koroškem sposobna, da vsaj tistim, ki doma še govorijo narečje in se zaradi tega lahko naučijo pismene slovenščine, posreduje oba deželna jezika.

Tab. 1. Razvoj prebivalstva

		hiše	moški	ženske	skupaj
1831	K. o. Sentspavel	42	150	168	298
1869	Draganče	12	49	57	106
	Krnica	8	30	37	67
	Sentspavel	24	71	109	180
	skupaj	44	150	203	353
1880	Draganče	12	46	49	95
	Krnica	9	25	39	62
	Sentspavel	24	69	111	180
	skupaj	45	138	199	337
1890	Draganče	12	37	49	86
	Krnica	9	21	35	56
	Sentspavel	28	86	106	192
	skupaj	49	144	190	334
1900	Draganče	12	31	42	73
	Krnica	9	28	29	57
	Sentspavel	31	90	109	199
	skupaj	52	149	180	329
1910	Draganče	12	33	38	71
	Krnica	9	26	30	56
	Sentspavel	30	79	84	165
	skupaj	51	138	152	290
1925	Draganče	12			66
	Krnica	10			49
	Sentspavel	34			164
	skupaj	56			279
1970	Draganče	12	24	25	49
	Krnica	13	30	24	54
	Sentspavel	37	71	85	156
	skupaj	62	125	154	259

Tab. 2. Razvoj kulturnih vrst

	1841	1900	1954	1969
njiva	75	82	80	77
travnik	109	101	68	62
sadovnjak	—	6	6	11
pašnik	29	24	46	15
gozd	212	208	190	213
gradbene parcele	2		3	3
površina brez nalogov	—	17	17	23
neobdelana zemlja	—		—	
pota	7		—	
reke, potoki, močvirje	13		28	32
skupaj	446	438	438	436

Tab. 3. Razvoj števila živine

	konji	gov. živ.	prašiči	ovce	koze	Perutnina
1851	41	96		73	—	
1856	49	140	14	113	2	
1970	50	266	266	20	15	662

Résumé: L'ÉVOLUTION SOCIOGÉOGRAPHIQUE DE LA COMMUNE CADASTRALE DE SENTPAVEL NA ZILJI (ST. PAUL IM GAILTAL, AUTRICHE) DE 1856 A NOS JOURS.

A. Moritsch

Après avoir donné dans le premier chapitre un aperçu du cadre naturel que composent les localités de Sentpavel (St. Paul), Draganče (Dragantschach) et Krnica (Karnitzen), on décrit dans le deuxième chapitre la géographie humaine de la commune de Sentpavel (St. Paul) au cours des années trente du siècle dernier. Sur la base du cadastre de François 1er et des états de taxation fiscale pertinents, l'auteur esquisse la structure de la propriété foncière, la situation agricole, les possibilités de revenus accessoires, la structure des lotissements et de l'habitat, ainsi que la répartition parcellaire des terres. Le troisième chapitre brosse un tableau succinct de l'évolution jusqu'au milieu du XXe siècle. Le quatrième chapitre expose les détails du processus socio-économique extrêmement dynamique qui caractérise les vingt dernières années. La structure sociale a changé de fond en comble en raison de l'accroissement rapide de la population non agricole. D'une part, naissent des exploitations agricoles de travail à plein temps, qui s'efforcent d'élargir la superficie de leurs domaines. Les investissements considérables qu'exige l'aménagement des bâtiments agricoles et l'acquisition du parc de machines nécessaires aux entreprises familiales sont financés en premier lieu par les ressources forestières. Seul le drainage, en cours actuellement, des prairies marécageuses du fond des vallées, qui servaient jadis de terrains pour un important élevage de cheveau donnera à ces paysans la superficie agricole requise pour une gestion rentable de leurs fermes. Les exploitations agricoles à plein temps sans héritiers et les grandes exploitations productrices de revenus accessoires constituent des types d'entreprises transitoires liés à une génération donnée. Le nombre des petites entreprises fournissent un revenu accessoire et celui des économies domestiques sans terres a fortement augmenté. Ce processus socio-économique a aussi profondément modifié l'aspect du paysage «cultivé», façonné par l'homme. Finalement le cinquième chapitre traite de l'évolution ethnique et constate que le fait, pour la population, d'ignorer la valeur culturelle et pratique de la langue slovène détermine la disparition rapide de la seconde langue carinthienne dans cette région.

Zusammenfassung: DIE SOZIALGEOGRAPHISCHE ENTWICKLUNG DER KATASTRALGEMEINDE ST. PAUL IM GAILTAL (ÖSTERREICH) VOM JAHRE 1856 BIS ZUR GEGENWART

A. Moritsch

Nach einem Überblick über den Naturraum im ersten Kapitel wird im zweiten Kapitel der Kulturgeographische Zustand der K.G. St. Paul in den dreissiger Jahren des vergangenen Jahrhunderts beschrieben. Auf Grund des Franziszeischen Katasters und der dazugehörigen Steuerschätzungsoperatte wird eingegangen auf die damalige Besitzstruktur, die Landwirtschaft, die Nebenerwerbsmöglichkeiten und das Siedlungs- und Flurbild. Das dritte Kapitel gibt einen kurzen Überblick über die Entwicklung bis zur Mitte des 20. Jahrhunderts. Ausführlicher wird dann im vierten Kapitel der überaus dynamische sozialökonomische Prozess der beiden letzten Jahrzehnte geschildert. Die soziale Struktur hat sich infolge des raschen Anwachsens der nicht-agraren Bevölkerung grundlegend verändert. Einerseits entstehen agrare Vollerwerbsbetriebe, die bestrebt sind, ihren Grundbesitz auszudehnen. Die hohen Investitionen für den Ausbau der Wirtschaftsgebäude und die für den

Familienbetrieb notwendigen Maschinen schöpfen sie in erster Linie aus dem Waldbesitz. Erst die im Gang befindliche Trockenlegung der Sumpfwiesen im Talboden, die ehemals die Grundlage einer beträchtlichen Pferdezucht waren, wird ihnen die notwendige Nutzfläche bringen, um die Betriebe rentabel zu machen. Vollerwerbsbetriebe ohne bäuerlichen Erben und grössere Nebenerwerbsbetriebe sind generationsgebundene Übergangstypen. Beträchtlich angewachsen sind die Zahlen der kleinen Nebenerwerbsbetriebe und der Haushalte ohne landwirtschaftlichem Grundbesitz. Dieser sozialökonomische Prozess bringt auch starke Veränderungen in der Kulturlandschaft mit sich. Schliesslich wird im fünften Kapitel auf die ethnische Entwicklung eingegangen und festgestellt, dass das Fehlen des Wissens bei der Bevölkerung um den kulturellen und praktischen Wert der slovenischen Sprache die Ursache für das rasche Verschwinden der zweiten Kärntner Landessprache in diesem Gebiet ist.